

Joop van den Ende – de biografie

Joop van den Ende

DE BIOGRAFIE

DOOR HENK VAN GELDER

www.nijghenvanditmar.nl

Copyright © Henk van Gelder, 2012

Omslag Studio Pollmann

Omslagbeeld Erwin Olaf

Foto auteur Peter Loman

Ontwerp binnenwerk Henk Pel en Françoise Berserik

Opmaak Henk Pel

NUR 320 / ISBN 978 90 388 9527 7

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van het beeldmateriaal in dit boek te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Inhoud

Proloog 7

‘Kom jongens, we gaan fietsen’ 9

‘Dat zwarte gat van het toneel’ 16

‘Een opstandige, ongeduldige jongen’ 25

‘Contacten leggen, foldertjes sturen’ 33

‘Tot onze enkels in de modder’ 42

‘Jij wint de eerste prijs’ 51

‘Dit moet ik nooit meer doen’ 59

‘Nog nooit meegemaakt, nog nooit’ 69

‘De nieuwe Nederlandse Sleeswijk’ 79

‘Bij Joop was het veel beter’ 89

‘Een wassende kassastroom’ 100

‘Daar is dan de sterke man’ 111

‘Finaal de mist ingegaan’ 120

‘Zeur niet zo, dat móét goed zijn’ 130

‘Wat wil het publiek? Glenda Peters!’ 141

‘Dat nieuwe begin is er’ 152

‘Alles wat ik graag heb gewild’ 164

‘Daar zijn we nog niet aan toe’ 176

‘Gewoon een wandelende vulkaan’ 186

‘Godsonmogelijk, niet te betalen’ 195

‘Bouw toch je eigen theater, man!’	207
‘Dat kan nooit wat wezen’	221
‘Toen kwam het verhaal over Endemol’	233
‘Veel geleerd van al die fouten’	246
‘We gaan iets nieuws doen’	257
‘Het is veel te groot geworden’	270
‘Die loodzware rugzak vol stenen’	282
‘Een drang die ik niet kan beheersen’	294
‘Jij bent de enige miljonair die ik ken’	307
‘Het schuimt, het bruist, het sprankelt’	318
‘Tijd om wat terug te geven’	330
‘Ik weet wel wat ik wil zien’	344
‘Amusement van hoog niveau’	356
Epiloog	367
Verantwoording	371
Geraadpleegde bronnen	373
Register	377

Proloog

OP 10 SEPTEMBER 2012, toen hij aan de Nyenrode Business Universiteit een eredoctoraat aanvaardde voor zijn culturele ondernemerschap, sprak Joop van den Ende over de keuzes die hij in zijn werkzame leven heeft gemaakt. Een paar dagen eerder maakte hij ook ten behoeve van dit boek die balans op. ‘Waar het mij bij het maken van keuzes altijd om ging,’ zei hij, ‘was eerlijk zakendoen. Niet omdat ik altijd de braafste van de klas ben geweest. Nee, ik heb alle grenzen opgezocht om winst voor mijn bedrijven te genereren. Maar ik ben nooit voor het snelle geld gegaan. Wat dat betreft stel ik met enige trots vast dat ik daarin de regels herken die ik in mijn opvoeding heb meegekregen van mijn vader en mijn moeder.’

Hij verwees naar de manier waarop hij zijn eerste aanvaring met de belastingdienst wist af te wikkelen: ‘Ik had mezelf in die tijd heel makkelijk failliet kunnen laten verklaren, maar dat wilde ik niet.’ En hij verwees voorts naar de beursgang van Endemol, toen de startprijs per aandeel op 48 gulden werd gesteld – hoewel menigeen in die tijd zei dat een bedrag rond de 75 gulden ook best haalbaar had kunnen zijn. ‘John de Mol en ik vonden dat we niet voor de hoogste opbrengst moesten gaan. Het leek ons verstandiger eerst maar eens alle beloften waar te maken. Natuurlijk was het heel aantrekkelijk geweest om veel méér geld op te halen, maar dat leek ons geen goed idee. En dat klopte, want al na een paar maanden kreeg Endemol met Sport 7 het eerste grote probleem te verduren. Mij heeft de verantwoordelijkheid die we op ons namen door geld van anderen te gebruiken voor het uitbouwen van de eigen business, altijd zwaar op de schouders gedrukt.’

Hoe het niet moest, bleek in diezelfde tijd, in de jaren negentig, uit de beursgang van het bedrijf World Online: veel te hoog ingezet en veel te snel op een fiasco uitgelopen. Maar ook in 2012, toen de veel te geflatteerde introductiekoers van Facebook al binnen enkele dagen werd afgestraft. Van den Ende noemde Nina Brink en Mark Zuckerberg: ‘Zij zullen hun hele leven lang worden achtervolgd door de herinnering aan hun beursgang.’

Met die voorbeelden hield hij de Nyenrode-studenten voor, dat het snelle geld zodoende minder begeerlijk is dan het lijkt.

Ook zelf staat dr. J.A. van den Ende, die overigens geenszins van plan is zich ooit als zodanig te manifesteren, voor een nieuwe, belangrijke keuze. De grote vraag is hoe zijn theaterbedrijf energiek en innoverend kan blijven nu hij, op zijn zeventigste, gedwongen wordt steeds meer bezigheden aan anderen over te laten. In de loop der jaren hebben velen het vak onder zijn leiding geleerd, om daarna succesvol elders aan het werk te gaan – bij een omroep of een productiebedrijf, al of niet zelfstandig. Maar een echte opvolger is daaruit niet naar voren gekomen. Ook anderen die een groot bedrijf hebben opgezet en daarin net zo gezichtsbepalend zijn als hij, kennen het probleem: zoeken naar een kroonprins, een jongere versie die verder volstrekt vergelijkbaar is met zijn grote voorganger, heeft geen zin. ‘Bij mij is de liefde voor het maken van theater altijd samengegaan met het leiden van een groot bedrijf. Het is bijna onmogelijk iemand te vinden die die twee werelden óók kan combineren.’ Maar toch moet het mogelijk zijn een bedrijf zodanig over te dragen dat het zonder de oprichter verder kan. In de Verenigde Staten maakte Disney uiteindelijk een nieuwe start onder leiding van Michael Eisner. Terwijl het ook dichterbij huis, bij Endemol, is gelukt het vertrek van de twee naamgevers te overleven. ‘Er zal een eind aan de energie komen,’ aldus Joop van den Ende. ‘Het is mijn taak het komende jaar een plan te maken waarmee het bedrijf verder kan.’

Intussen toonde hij zich vereerd met de hem toegezwaaide lof van een instituut als Nyenrode, te meer daar hij zelf nooit zo’n opleiding heeft gehad. Tot zijn grote spijt: ‘Ik had heel wat verder kunnen komen als ik wél Nyenrode had gehad.’

Zijn eigen opleiding bestond uit de timmerlessen op de Don Boscoschool in Amsterdam-Oost, in de Indische buurt waar hij werd geboren. De rest heeft hij zichzelf geleerd.

‘Kom jongens, we gaan fietsen’

ZO’N JONGEN moest maar naar de ambachtsschool, dan kon hij timmerman worden. De vriendelijke meneer die de twaalfjarige Joop van den Ende na de lagere school een beroepskeuzetest liet doen – een paar regels schrijven, een beetje tekenen en iets met blokjes bouwen – hoefde er niet lang over na te denken. ‘Uw zoon is zwaar en hij heeft sterke handen,’ zei hij na afloop van de test tegen de ouders van de jongen. ‘Hij lijkt mij het meest geschikt om bij de afdeling bruggenbouw te gaan werken, want hij is niet zo intelligent.’

Vader en moeder Van den Ende vonden dat een goed idee. Weliswaar had hun zoon wel eens laten doorschemeren hoe betoverd hij was door de Snip & Snap-revue in Carré, waar zijn ouders hem af en toe mee naar toe hadden genomen, en ook had hij op zijn negende al met een poppenkast op straat gestaan om voor de kinderen in de buurt, tegen betaling van een cent, een mooie voorstelling te spelen, maar dat had niets met een toekomstige loopbaan te maken. Theater was voor hun soort mensen geen beroepskeuze. Vader meende zelfs te weten dat alle mannen in het theater homoseksueel waren – en bij zulk volk moest zijn zoon maar liever zo ver mogelijk uit de buurt blijven. Dat was geen wereld voor een fatsoenlijke katholieke jongeman. Het vak van timmerman leek inderdaad de meest solide perspectieven te bieden; wie eenmaal timmerman was geworden, zou zijn leven lang verzekerd zijn van werk. Op zijn twaalfde ging Joop van den Ende zodoende naar de ambachtsschool, zoals iedereen de Lagere Technische School (LTS) toen noemde. En hij leerde goed.

Toch wilde hij eigenlijk iets anders, iets heel anders dan de wereld van zijn familie, zijn burens en zijn schoolvriendjes. Maar wat dat dan moest zijn, wist hij niet.

Het gezin Van den Ende woonde toen, anno 1954, in de Solostraat, in Amsterdam-Oost, in de Indische buurt, zo genoemd omdat alle straten en pleinen de naam droegen van een eiland of een stad in Nederlands-Indië. De buurt, aan de rand van de oude stad, was min of meer gelijk verdeeld tussen enerzijds katholieken en anderzijds socialisten en com-

munisten. Veel onderling contact was er niet: elke groep had zijn eigen sportclubs, verenigingsgebouwen en winkels. De Van den Endes waren een katholiek arbeidersgezin, even armoedig als de meeste andere om hen heen. De Indische buurt dateerde uit het begin van de twintigste eeuw. Maar nauwelijks veertig jaar na de oplevering oogde alles al grauw – de kaarsrechte straten met aan weerszijden de monotoon aaneengeschaalde woonblokken waar de meeste gezinnen niet meer dan één krappe verdieping bewoonden. Overal heerste, wat men noemde, nette armoede.

Voordat ze begin jaren vijftig hun intrek hadden genomen in de So-lostraat, op nummer 12, waar vader Ton een tuintje kreeg zodat hij kippen kon gaan houden, bewoonden de Van den Endes een etage op eenhoog aan de Kramatweg 72, een paar straten verderop. Daar was Johannes Adrianus van den Ende geboren, op maandagochtend 23 februari 1942, in de huiskamer bij de kachel, als nakomertje in een gezin waar al drie oudere kinderen waren: zoon Arie van achttien, dochter Janny van vijftien en zoon Anton van zeven. Kort voordat het nieuwe broertje kwam, hoorde Janny op een avond in bed haar moeder huilen. Haar vader zei toen tegen haar: ‘Ga morgen maar naar de kapper, dan wordt het misschien een kindje met krulletjes.’

Hun verdieping aan de Kramatweg bestond uit een halletje, een keuken, twee slaapkamertjes en een huiskamer. Vader huurde de woning van zijn oudste broer – hij kwam uit een gezin met 25 kinderen, van wie die broer de oudste was en hij zelf de jongste. Moeder leed aan astmatische aanvallen. ‘Ons gezin kwam uit de crisisjaren en daarna begon de bezetting,’ zegt Janny. ‘Mensen als mijn ouders, die hard moesten werken voor weinig geld, hadden gewoon geen weerstand.’ Uit de jaren dertig herinnert ze zich de door de parochie georganiseerde vakantiescholen voor kinderen uit gezinnen die geen reguliere vakantie konden betalen. Niet ver van de Indische buurt, op een terrein aan de Zeeburgerdijk, verrees zo’n vakantieschool, niet in een gebouw, maar in een paar grote tenten. Toen de parochie vrijwilligers zocht om de groepen kinderen te leiden, werd ook vader Van den Ende benaderd. Hij wilde wel, maar moest met schaamte bekennen dat hij daarvoor niet de geschikte kleding had. Maar daar kon de kerk voor zorgen. In een geleend kostuum bracht vader toen de zomermaanden door: ’s morgens eerst met een groep bleekneusjes naar de Gerardus Majella-kerk aan het Ambonplein en daarna in een ordelijke rij naar het Zeeburgerdijkterrein waar ze de rest van de dag moesten worden beziggehouden.

Ook voor andere buurtactiviteiten werd zelden vergeefs een beroep gedaan op vader Van den Ende. Zo verrichtte hij ’s avonds en in het weekend veel vrijwilligerswerk bij de katholieke voetbalvereniging Ambon, onderdeel van de parochie Gerardus Majella. Hij was niet alleen jeugdtrainer, maar zette ook de leren ballen in het vet en plakte ze als ze lekgetrapt waren.

Zijn karige loon verdiende hij voor de oorlog bij de Amsterdamsche Ballast Maatschappij in Nederhorst den Berg, als machinist op de locomotief van een kipkar met zand voor de wegenbouw. Elke dag fietste hij daarheen; hij zat vijf uur per dag op de fiets – ook op zaterdagochtend. Maar toch zei hij op zondag, na de kerk, tegen zijn kinderen: ‘Kom jongens, we gaan fietsen.’

Een hardwerkende, toegewijde man moet hij zijn geweest, die bovendien zijn ziekelijke vrouw met zo veel mogelijk zorg trachtte te omringen. Dat kan echter niet gemakkelijk zijn geweest, al was het maar omdat zij nogal achteloos met geld omging. ’s Avonds liep ze geregeld met dochter Janny naar de Dappermarkt om alles te kopen waar ze zin in had – pinda’s, appels, paling en andere lekkernijen. Al op haar achtste zei Janny dan: ‘Mamma, dat kan niet, dat kunnen we niet betalen.’ Maar dat hielp niets. ‘En dan moest ik daarna op de pof naar de winkels voor de gewone boodschappen, omdat we geen huishoudgeld meer hadden. Dan schaamde ik me. Dan stond ik bij de deur te wachten totdat er geen andere klanten meer in de winkel waren – en pas daarna durfde ik naar binnen.’

Op eenhoog aan de Kramatweg sliepen de twee oudste jongens op één kamer. Na de geboorte van een derde broertje moest er in de andere slaapkamer een klein bedje bij worden gezet. Vader werkte begin 1942 niet meer bij de Ballast Maatschappij, maar bij een kolenboer in de stad. Zwaar werk: een half mud kolen in een zak op de nek – en daarmee menigmaal langs drie, vier smalle trappen omhoog om de vracht bij het kolenhok van de klant af te leveren.

De eerste herinnering die zus Janny aan haar broer Joop heeft, moet zich eind 1942 hebben afgespeeld. Ze was die avond bezig de vensters in de huiskamer te verduisteren, volgens het algemene bevel van de bezetters om overvliegende geallieerde vliegtuigen geen houvast te geven aan lichtstrepen uit de ramen: ‘Joop was negen maanden en kroop over de grond in een kruippakje dat ik voor hem had gemaakt. Het kacheltje in de kamer was de hele dag niet aan, want dat zou veel te duur zijn ge-

weest. Alleen 's avonds ging de kachel even aan. Vader moest weg en moeder was bezig met een teil vol gloeiendhete water die ze op het gas zette. Joop kroop naar die teil en kreeg dat gloeiendhete water over zich heen. Ik pakte hem op en hield hem meteen onder de koude kraan. Zijn kruip-pakje was doorweekt en moest uit. De vellen gingen mee. In een deken en een laken hebben we hem naar het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis gebracht, lopend, met een kind van vele kilo's op de arm.'

Joop was het oogappeltje van zijn moeder, zegt Janny van den Ende. Maar ook bij haar, als opgroeiend meisje, bracht de kleine moederlijke gevoelens naar boven. Zelf kreeg ze kort na de bevrijding een betrekking op het atelier van een confectiebedrijf in Amsterdam-Zuid. Ondanks de grote afstand legde ze de dagelijkse reis te voet af. Ander vervoer was er niet, of het kostte te veel geld. Om half zeven 's morgens verliet ze het huis en pas twaalf uur later, om half zeven 's avonds, was ze terug: 'Maar 's avonds na het eten zat ik meestal nog te naaien. Bijna alles wat Joop als kind droeg, heb ik genaaid. Op de snij-afdeling kregen we voering om zakken te maken. Soms zaten er drie aan elkaar gekleefd, terwijl we er maar twee nodig hadden. Als ik het vroeg, mocht ik de derde meenemen naar huis. Daarvan maakte ik dan een broekje voor Joop. Van de fluwelen lapjes die destijds in een nieuwe kachel hingen, maakte ik ook broekjes. En van flanel maakte ik een pyjamajasje voor hem.'

Vader was intussen gestopt met kolen sjouwen. Hij werkte nu in de machinekamer van het joods verpleeghuis Beth Shalom, de voormalige Joodse Invalide op de hoek van de Nieuwe Achtergracht en het Weesperplein. Maar ook dat bracht weinig verandering in de financiële situatie van zijn gezin. Hooguit was het lichamelijk iets minder zwaar. Eigenlijk had hij veel liever een eigen rijwielstalling willen hebben, maar zo'n investering was voor iemand in zijn situatie niet op te brengen. Wel ging hij soms naar het Waterlooplein, waar hij zo goedkoop mogelijk allerlei losse onderdelen kocht om daarvan een fiets voor een van zijn kinderen te kunnen maken.

Al op jeugdige leeftijd moet Joop van den Ende een ondernemend type met een vanzelfsprekend soort gezag zijn geweest. Daarbij hielp zijn gestalte; al op de – door nonnen bestierde – kleuterschool torende hij boven de andere kinderen uit. Hij was een moeilijke leerling, vonden de nonnen. Ze gaven zijn ouders daarom het advies hem naar de broederschool van de Sint Joseph Gezellenvereniging te sturen, naast het Van

Nispenhuis, het katholieke verenigingsgebouw aan de Stadhouderskade. Een jaar lang ging hij daar naartoe, iedere dag met tram 10 – uitstappen op het Frederiksplein en te voet over de brug naar school. Maar hij werd er geen betere leerling van, zegt hij: ‘Ik belandde daar in een andere omgeving waar ik al mijn vriendjes kwijt was. Het klopte niet. Het leren werd er zelfs minder van.’ Na een jaar werd hij overgeplaatst, naar de Sint Franciscus van Saleschool in de Javastraat, terug in de Indische buurt. Daar was hij vaak in touw om iets te organiseren. Niet alleen met de poppenkast, maar ook met andere straatactiviteiten. Vaag staat hem zelfs nog voor de geest dat hij eens het initiatief voor een lampionoptocht heeft genomen. ‘Hij had altijd een grote groep kinderen om zich heen,’ beaamt zus Janny.

Laurens Windig, een buurjongen uit die tijd, herinnert zich een tafereltje in de bosjes bij een sloot die aan de joodse begraafplaats grensde. Daar zat op een dag een groepje van tien à twaalf jongens van wie er een voorstelde om elkaar hun piemeltje te laten zien. Joop kan toen niet ouder dan een jaar of tien zijn geweest, aldus Windig, maar hij was wel degene die zei: ‘Jongens, niet doen, er zijn kleine kinderen bij.’ En hij werd prompt gehoorzaamd – als de natuurlijke leider van het stel. Ondanks het feit dat een enkeling hem wel eens uitlachte omdat hij nog steeds in een korte broek rondliep. Daar was op zichzelf niets bijzonders aan, want een jongen moest destijds minstens zestien jaar oud zijn voordat hij zijn eerste lange broek mocht aantrekken. Maar in zijn geval, door zijn lengte, had zo’n korte broek iets lachwekkends.

De joodse begraafplaats tegenover de Kramatweg, aan weerszijden van de ingang van het Zuiderzeepark dat de uiterste begrenzing van Amsterdam-Oost vormde, was een van de belangrijkste speelplekken voor de kinderen van de Indische buurt. Jodenmanussie, zoals iedereen de begraafplaats noemde, was een terrein waar tot in het begin van de oorlog joden werden begraven die te arm waren voor een laatste rustplaats op de grote joodse begraafplaatsen in Diemen of Muiderberg. Sindsdien was het verwaarloosd geraakt, waardoor het na de oorlog een ideaal speelterrein voor kinderen werd. Ze konden zich verschuilen achter de soms half afgebroken zerken of in het hoge gras, en ook konden ze soms een geheimzinnige munt of een stukje aardewerken huisraad van de grond rapen.

Een andere plaats van samenkomst was de op zand aangelegde speeltuin van de R. K. Speeltuinvereniging Gerardus Majella, op een binnen-

terrein tussen de woonblokken van de Tidorestraat, de Preangerstraat, de Sumatrastraat en de Kramatweg. Wie daar door het hek naar binnen wilde, moest overigens wel een kruisje kunnen slaan om te bewijzen dat hij katholiek was – daarop werd door de met een imposante sleutelbos bewapende beheerder streng gelet. Ook kwam het volgens Laurens Windig geregeld voor dat deze gezagsdrager het haar van een kind achterover duwde om te zien of er een kruisje op het voorhoofd stond. Niet-katholieke kinderen moesten elders spelen.

Joop van den Ende was verder ook nog lid van een jeugdelftal van de voetbalvereniging Ambon. Niet omdat hij dat zo graag wilde, maar omdat zijn vader hem daartoe had aangespoord. Een echte jongen hoorde te voetballen, luidde diens devies. Zelf was de jongeman aanzienlijk minder enthousiast over deze tak van sport. Voetballen kon hem weinig schelen. Maar vooralsnog kon hij zich er niet aan onttrekken.

Thuis viel niet veel te beleven. Ze lazen *de Volkskrant*, die immers de krant voor de roomse arbeiders was, en ze luisterden wekelijks naar de spannende hoorspelserie *Monus, de man van de maan* en de populaire amusementsshow *De bonte dinsdagavondtrein* en *Negen heit de klok*. Verder was er weinig vertier. Muziek klonk er zelden; Janny herinnert zich hooguit dat ze 's avonds met de oudste kinderen weleens droevige liedjes zongen – ouderwetse smartlappen zoals 'Aan de muur van het oude kerkhof'. 'Als we dat deden,' zegt ze, 'kroop Joop onder tafel. Dan zat hij onder het grote tafelkleed te snotteren. Zo gevoelig was hij wel.'

Dat de beroepskeuzeadviseur hem 'niet zo intelligent' had genoemd, wekte destijds nog geen argwaan. Pas jaren later bleek dat zijn matige vorderingen op de lagere school niets met intelligentie te maken hadden gehad, maar veel meer met de dyslexie die hem het lezen bemoeilijkte. In de eerste helft van de jaren vijftig was dat besef echter nog geen gemeengoed.

Aanvankelijk nog vaag, maar allengs met steeds meer zekerheid wist de jongeman dat hij zich, hoe dan ook, los wilde maken van de benepen wereld waarin hij leefde. Langzaam maar zeker begon hij zich te verzetten tegen het door zijn vader ingeprinte idee dat er nu eenmaal niets aan te doen was. Wie voor een dubbeltje geboren was, zou nooit een kwartje worden. Het was goed bedoeld: vader Van den Ende wilde niets anders dan zijn kinderen behoeden voor teleurstellingen. Ze konden maar beter geen valse hoop koesteren. Ze moesten blij zijn als ze later werk zou-

den hebben zodat ze hun rekeningen op tijd konden betalen. Maar voor de jongste zoon werkten zulke adviezen averechts. Naarmate hij ouder werd, begon het hem steeds meer te ergeren als zijn vader trachtte hem alle andere ambities uit het hoofd te praten. Hij weigerde te geloven dat het zinloos zou zijn om te proberen wél iets te bereiken. Dat maakte hem opstandig.

Soms handelde Ton van den Ende, ter aanvulling van zijn bescheiden salaris bij Beth Shalom, in aanmaakhoutjes voor de kachel. Samen met zijn zoon Joop stapte hij dan op een gehuurde bakfiets om van een bouwterrein gratis sloophout te halen. Thuis maakten ze het hout schoon en zaagden het op maat met een zelf gefabriceerde cirkelzaag, met een Hoover-motortje dat uit een wasmachine was gesloopt. Daar had vader wekenlang aan gewerkt. Als dat karwei klaar was, deponeerden ze de houtjes in papieren zakken en verkochten die voor acht cent aan de fietsenmaker op de hoek. Waarna de fietsenmaker zo’n papieren zakje voor vijftien cent doorverkocht. Dat zette de zoon aan het denken. Vervolgens liep hij bij enkele andere fietsenmakers langs om te zien of die niet bereid zouden zijn iets meer te betalen. En dat lukte. Voortaan verkochten ze de aanmaakhoutjes aan een andere fietsenmaker voor twee cent meer. Maar de zoon kreeg geen complimentje van zijn vader: ‘Pappa was niet trots op me, nee, hij voelde zich in zijn hemd gezet.’

Dat de jongen talent voor zaken had, stond echter wel vast. Dat zou hem ook als timmerman wel van pas komen. Zo ging Joop van den Ende vanaf zijn twaalfde naar de rooms-katholieke ambachtsschool Don Bosco aan de Polderweg – genoemd naar de priester die de orde der salesianen oprichtte en die in de negentiende eeuw arme Turijnse straatjongens opving om hen op te leiden tot geschoolde werkkrachten. Dagelijks liepen de leerlingen in het trappenhuis langs een glas-in-loodschildering waarop Don Bosco te midden van zijn pupillen was afgebeeld. Hier ging de jongen uit de Solostraat de timmeropleiding volgen.

Hij was een ernstige jongeman die zich voornam zijn best te gaan doen, al was het maar omdat hij dat had beloofd aan zijn ouders. De priester die bij de trap stond – zwarte pij, wit boordje – zei na een paar weken tegen hem: ‘Kijk eens wat vrolijker, je hoeft toch niet altijd zo serieus te kijken?’ Maar zo zat hij nu eenmaal in elkaar.

‘Dat zwarte gat van het toneel’

TWEE JAAR LANG WAS Joop van den Ende leerling aan de Don Boscoschool. Maar in dezelfde tijd dat hij daar begon, rond zijn dertiende, maakte hij ook kennis met een andere wereld. In het patronaatsgebouw van de roomse organisatie St. Franciscus Liefdewerk in de Balistraat speelde destijds het Amsterdams Jongeren Toneel (AJT) onder leiding van Miek Stranger, een telg uit een toneelspelersfamilie die zelf enkele jaren als actrice bij het gezelschap van haar vader had gespeeld. Nu werkte ze overdag als maatschappelijk werkster bij een woonwagenkamp in Halfweg. Door haar goede contacten met de beroepswereld kon ze voor haar jongerentoneel gebruikmaken van decors en kostuums van gerenommeerde gezelschappen als de Haagse Comedie en de Amsterdamse jeugdtheatergroep Puck. Vaak nam ze dan ook stukken op het repertoire die in een vorig seizoen door een van die beroepsgezelschappen waren gespeeld. Zo had Miek Stranger de leiding over een groep van ongeveer vijftig jongeren, opgedeeld in verschillende leeftijdscategorieën, met wie ze ogenschijnlijk hoog gegrepen stukken van Shakespeare, Molière, Rostand (*Cyrano de Bergerac*) en Tennessee Williams instudeerde – ook als nog lang niet iedereen de precieze betekenis van alle teksten kon doorgronden. Maar ook enceneerde ze de jeugdvoorstellingen die Mies Bouhuys destijds voor Puck schreef.

Joop van den Ende kwam bij het AJT zijn vroegere vriend Henk van der Woude weer tegen. Ze hadden samen op het kleuterschooltje gezeten, maar daarna was Henk naar een school in Amsterdam-West gegaan en nu zat hij op de grafische school om decoratieschilder te worden. Henk van der Woude woonde in de Sumatrastraat; af en toe kwam hij bij de Van den Endes thuis, waar hij dan samen met Joop en diens vader en moeder een spelletje kaart speelde – pesten of eenentwintigen. Het was in de Solostraat een stuk rustiger dan bij hem thuis, vond hij. Bij hem thuis waren, zoals het een katholiek gezin betaamde, veel kinderen. Veel meer dan bij de Van den Endes.

‘Miek Stranger is bepalend geweest voor ons beider leven,’ zegt Henk van der Woude. ‘Zij heeft het virus van de toneelkunst onder ons ver-

spread, zij heeft ons voor het eerst laten kennismaken met de dingen die we van huis uit niet hadden meegekregen.’

Zelf kijkt Joop van den Ende ook graag terug op de gesprekken die onder haar leiding werden gevoerd over de rollen en de karakters in de stukken die ze gingen spelen. Miek Stranger behandelde haar pupillen als volwassenen. Voor de meesten was het een geheel nieuwe ervaring op die manier te worden gestimuleerd tot nadenken over de drijfveren van de figuren in die toneelstukken. De leidster nam haar werk bij het AJT uiterst serieus en verwachtte dat ook van de jongeren. Zo stuurde ze Henk en Joop, buiten de repetities, ook nog naar een spraakleraar in de Watergraafsmeer om hun Amsterdamse tongval af te zwakken. Daar zaten ze dan een hele middag te zwoegen op de vlekkeloze uitspraak van zinsneden als: ‘Het meteorologisch instituut in De Bilt verwacht...’ Die oefeningen konden tevens iets verhelpen van de lichte stotter waaraan Joop leed.

De eerste voorstelling waarin de twee jongens mochten meespelen, was een theaterbewerking van het sprookje *De markies van Carabas*. De boomlange Joop kreeg de rol van de reus. ‘We speelden onder meer in het Openluchttheater in Amstelveen,’ aldus Henk van der Woude. ‘Daar was een vijver tussen het podium en het publiek. Miek Stranger zei tegen Joop dat het wel leuk zou zijn om, als hij achterna werd gezeten door de kat, in de vijver te springen. Het was weliswaar niet vooraf geoefend, maar inderdaad sprong hij op het goede moment – met zijn aangeplakte baard en zijn zwarte pruik – in het water. Maar toen hij boven kwam, was hij helemaal zwart en stonk. Er kwam een enorme putlucht uit die vijver. Dat had niemand kunnen vermoeden. En douches waren er niet. Zo moest Joop na afloop, kletsnat, op de fiets terug naar Amsterdam-Oost. Iedereen liep en reed met een grote bocht om hem heen. Hij schaamde zich een ongeluk; hij was heel gevoelig voor dat soort dingen.’

Van stoppen was echter geen sprake, integendeel. Een ander stuk waarin ze meededen was de romantische Shakespeare-komedie *Twelfth Night*, alias *Driekoningenavond*. Joop en Henk waren twee zeelieden die een dansje moesten doen. Ook daarvoor liet Miek Stranger hen extra lessen volgen, bij Johanna Zuiver, voormalig ballerina bij het Nederlands Ballet en het Ballet van de Nederlandse Opera, die een dansstudio in de Zomerdijkstraat runde. Bij gebrek aan passende balletkledij droegen ze hun voetbalbroekjes – en zo gingen ze, met één hand aan de barre, door hun knieën. Ze hadden er alles voor over om hun rollen zo goed mogelijk te spelen.

Zodra ze bij een van haar pupillen iets bespeurde van enige artistieke belangstelling liet de kordate jongerenleidster niet meer los. Zo raadde ze Joop en Henk aan ook eens naar een echte opvoering van de *Gysbreght* te gaan, in de Stadsschouwburg. Naderhand heeft Joop van den Ende vaak verteld dat dat de avond is geweest waarop hij voorgoed voor het theater werd gewonnen. Miek Stranger ging zelf met de jongens mee. De jonge Joop schaamde zich voor de kapotte nagels die hij overdag op school had opgelopen tijdens het timmeren en metselen – de wondjes, de blauwe nagels die het onvermijdelijke gevolg van zijn handenarbeid waren. Maar de voorstelling maakte een onuitwisbare indruk op hem: ‘Ik zag dat zwarte gat van het toneel, en ik zag hoe daarin het licht opging. Ik zag mensen die mooi spraken en mooi bewogen in dat licht. Ik heb er verder niet veel van begrepen, maar dat deed er niet toe. Ik zat ademloos te kijken naar wat er allemaal gebeurde, en ik wist: dit is mijn leven. Die avond dat ik de *Gysbreght* zag, die is de basis van alles geweest.’

Henk van der Woude had intussen zijn eerste betrekking bemachtigd, op het decoratelier van de Nederlandse Opera. En ook Joop van den Ende moest, na twee jaar school, aan het werk. Hij kon als leerling aan de slag bij een bouwbedrijfje dat vooral kleine verbouwingen en restauratiewerkzaamheden voor huizen en winkels verrichtte. Ook nam hij af en toe zelf een opdracht aan voor winkelbetimmeringen: ‘Ik heb in die tijd onder meer een sokken- en kousenwinkel verbouwd.’ Maar al gauw raakte hij meer geïnteresseerd in de verhalen die Henk hem vertelde over het werk bij de Opera. Dat klonk aantrekkelijker dan het vertimmeren van een winkelpandje. En toen zei Henk dat hij wel eens wilde informeren of er misschien ook voor Joop een baantje zou zijn. Hij had geluk: een van de bestaande timmerlieden moest in militaire dienst, zodat er een vacature was. Joop kon solliciteren en werd aangenomen. Voor een jongen als hij, die zijn dagen nergens liever wilde doorbrengen dan in het theater, en die bovendien een geoefend timmerman was geworden, liet zich nauwelijks een mooiere werkkring indenken. Hij kon de vastigheid van het vak dat hij op school had geleerd combineren met zijn grootste hobby.

Zo trad Joop van den Ende op zijn zestiende als leerling-timmerman in dienst bij het atelier van de Nederlandse Opera, op eenhoog in de Gilis van Ledenberchstraat in Amsterdam-Oud-West.

Joop en Henk zijn in die tijd ook samen op vakantie geweest, overnachtend in jeugdherbergen. Henk van der Woude merkte toen al hoe ondernemend zijn vriend kon zijn. Als ze bij zo’n jeugdherberg aankwa-

men, stapte Joop onmiddellijk naar de leider – de functionaris die destijds, halverwege de jaren vijftig, nog gezagsgetrouw werd aangesproken als ‘vader’ – om te vragen of hij misschien een bonte avond mocht organiseren.

Dan verkleedde Henk zich als Dorus, het populaire radio- en tv-type-tje van Tom Manders, terwijl Joop als conferencier optrad. En als vuurvreter, want ook die bezigheid had hij zichzelf eigen gemaakt: ‘Dan kneedde ik proppen met watten, die ik liet vlammen en in mijn mond stopte. Als je dan maar snel genoeg je mond dichthoudt, gaat zo’n vlam heel snel uit. Verder had ik een flesje benzine, daar nam ik een slok van en die blies ik dan naar een fakkeltje. Allemaal onge oefend, maar het is altijd goed gedaan.’ Ook vonden ze meestal nog wel wat andere jonge vakantievierders die iets muzikaals te berde konden brengen of een goocheltruc onder de knie hadden. ‘Joop wilde iemand zijn,’ zegt Van der Woude. ‘Hij wilde altijd boven de massa uitsteken.’

Met het Amsterdams Jongeren Toneel ging het langzamerhand bergafwaarts. De zaak knapte door een conflict tussen hen die wel eens iets luchtigers wilden spelen, en een groep die liever met het serieuzere repertoire verder wilde. Ondanks haar imposante aanwezigheid slaagde Mick Stranger er toen niet meer in de beide kampen bij elkaar te houden. Joop en Henk vonden hun soelaas korte tijd bij een pantomimegroepje, en kregen zelfs mimelessen van Jan Bronk, de grondlegger van de Nederlandse mime. Daarna was Joop welkom bij Piweto, voluit het Piller Werknemers Toneel, de toneelvereniging van personeel van de stoffenfabrikant Piller. Hij speelde daar rolletjes in kluchtige stukken als *Het hoedje van Marius* van Rien Feenstra en *De ridder van de kouseband* van Henk Bakker, typisch het platgespeelde repertoire voor het toenmalige amateurtoneel dat voor het AJT ver onder de maat zou zijn geweest. Maar voor Joop van den Ende gold bovenal de aantrekkingskracht van het toneel, wat voor stuk het ook mocht zijn. Dat hij bijvoorbeeld in *De ridder van de kouseband* een beverige bejaarde moest spelen met een soort badmuts op zijn hoofd om een kale schedel te suggereren, deerde hem niet. Er diende zich altijd wel weer iets anders aan.

Zijn volgende kans kwam bij de amateurtoneelvereniging St. Paulus, waar heel wat zwaarwichtiger stukken op het repertoire stonden. In het Van Nispenhuis, waar ook St. Paulus gevestigd was, raakte hij bovendien betrokken bij allerlei andere activiteiten. Een van zijn allereerste bezig-

heden was de functie van balleider in een bovenzaaltje waar een dansavond werd gehouden. Dat moet rond 1957 zijn geweest, vermoedt Wim de Jong, de toenmalige accordeonist van het bandje The Sky Rockets dat die avond de muziek verzorgde. Joop was daar degene die de stemming erin moest houden, degene die ervoor moest zorgen dat iedereen meedeed en niemand aan de kant bleef zitten. ‘Zo’n man,’ aldus De Jong, ‘die op gezette tijden riep: de dames in het rood vragen nu de heren in het groen! Dat soort dingen.’

Joop van den Ende rijst uit de verhalen over zijn prille bezigheden op als een jongeman die zich met een verbeterd soort ernst vastbeet in alles wat met theater te maken had. En die zijn uiterste best deed om alles wat hij in handen kreeg zo goed mogelijk te doen. Maar dat maakte hem tevens tot een makkelijk slachtoffer van practical jokes. Hij was er niet op verdacht dat iemand weleens een grap met hem kon uithalen. Zoals die keer toen het Opera-atelier een opdracht had aangenomen om een groot decor te maken voor toneelgroep Puck. Omdat er te weinig ruimte was om het in de Gillis van Ledenberchstraat in elkaar te zetten, had Puck in de Wibautstraat een houten loods gehuurd waar men aan het decor kon werken. Een toilet was er niet, de decorbouwers moesten het twee weken lang met een emmer stellen. ‘Toen het karwei was geklaard,’ aldus Henk van der Woude, ‘kwam Joop met een bakfiets om het decor naar ons atelier te brengen. Hij wees op een emmer en vroeg wat daar in zat. Dat is bindmiddel voor verf, zei ik, daar moet je heel voorzichtig mee zijn. Joop zette die emmer met grote zorg op de bakfiets. Hij wilde met zijn vracht niet langs het Van Nispenhuis rijden, omdat hij het gênant vond om daar misschien te worden gezien. Daarom maakte hij een hele omweg langs de grachten, waarbij hij iedere keer weer nerveus raakte als er iets uit de emmer over de rand klotste. Eindelijk kwam hij in de Gillis van Ledenberchstraat aan. Heel voorzichtig liep hij met die emmer de trap op naar eenhoog. Daar greep ik het ding uit zijn hand en leegde de inhoud doodgemoedereerd in de wc.’ Vervolgens vertelde Van der Woude zijn stomverbaasde vriend schaterlachend de waarheid: ‘Ik weet niet wat je denkt, maar je bent de hele stad doorgereden met een emmer pis!’ Joop van den Ende kon de grap niet waarderen, hij beende nijdig weg. Voor zulke kwinkslagen was hij meestal niet in de stemming.

In plaats daarvan zoog hij, op het fanatieke af, alles in zich op wat hij in zijn nieuwe werkkring kon leren over de enscenering en de technische

productie van theatervoorstellingen. Maar ook maakte hij kennis met allerlei sociale vaardigheden die hem nog onbekend waren. Hij herinnert zich dat de Nederlandse Opera eens een diner aanrichtte voor alle personeel, in het kader van het Holland Festival – en dat hij daar voor het eerst mensen met mes en vork zag eten. Dat had hij van thuis niet meegekregen. ‘Ik probeerde het na te doen. Maar dat zag er in het begin natuurlijk heel knullig uit, waarvoor ik me dan weer schaamde.’

Hij woonde intussen nog steeds thuis, in de Solostraat, maar hij kwam er voornamelijk om te slapen. Overdag werkte hij, en ’s avonds was hij meestal bezig met het leren van rollen, de repetities en het bouwen van de decors. Muziek uit die tijd herinnert hij zich nauwelijks – daar hield hij zich in die dagen niet mee bezig. En van de opkomst van de televisie evenmin. Van de eerste jaren dat zijn ouders een televisietoestel hadden, is niets blijven hangen. Aan televisiekijken kwam hij in die tijd niet toe, daarvoor was hij zelf te druk bezig met alles wat hem de kans bood op te treden, iets te organiseren en om daarmee – niet te vergeten – geld te verdienen. Voor hem was de betekenis van geld groter dan het puur materiele belang, zo lijkt het. Geld betekende ook de beste manier om zich los te maken van de schraalheid van de Indische buurt, en van het ouderlijke milieu waar alle dagen dezelfde zuinige grauwheid leken te vertonen. ‘Joop was anders dan wij,’ zegt zijn zus Janny als ze haar jongste broer vergelijkt met de rest van het gezin. ‘Hij durfde meer.’ En hij had niet alleen de moed van alles aan te pakken, maar hij durfde er gaandeweg ook op te rekenen dat er wel weer wat geld te verdienen zou zijn als dat op zeker moment nodig was. Toen broer Arie, lang voordat vader en moeder Van den Ende hun veertigjarig huwelijksfeest zouden vieren, suggereerde om alvast te beginnen met het aanleggen van een spaarpotje, was het Joop die zei: ‘Ach nee, dat is niet nodig. Tegen die tijd heb ik wel geld.’

Op zijn zeventiende zette Joop van den Ende zelfs een eigen cabaretgezelschapje op, met enkele andere Kajotters (leden van de Katholieke Arbeiders Jeugd) die hij in het Van Nispenhuis had leren kennen. Het groepje kreeg de naam De Pijpers, naar de negentiende-eeuwse wijk De Pijp die achter de Marnixkade lag. Dat die naam ook een dubbelzinnige betekenis kon worden toegedicht, was de jonge artiesten niet bekend. Veel volwassenen wisten dat trouwens evenmin.

De Pijpers presenteerden cabaret zoals dat toen gebruikelijk was, ook bij de ensembles van groten als Wim Kan en Wim Sonneveld: een afwisselende reeks sketches, liedjes, conferences en muzikale intermezzi

zonder enige samenhang – een cabaretachtig revuetje, eigenlijk.

Het eerste programma heette *Dansend naar uw pijpen*. Een gestencild programmablaadje van 6 september 1959, het oudste dat bewaard is gebleven, geeft een goede indruk van de manier waarop zo'n voorstelling werd samengesteld: een proloog waarin alle medewerkers ten tonele verschenen, een accordeonnummer (door Wim de Jong) dat meteen tot meezingen zou noden, een komische sketch (gespeeld door Judith Wartenbergh, René Schouten en Joop van den Ende), een pantomimenummer met de titel 'Het vissertje' (een solo-optreden van Van den Ende waarvan hij zich niets meer herinnert), weer een sketch, een solovoordracht (door Henk van der Woude), een liedje (door Cris van Haaren), een pauzefinale, en daarna opnieuw een sketch, een samenspraak, een pianosolo (door Piet Reeks), nog een sketch, een sololiedje, een voordracht, weer een sketch en ten slotte de finale. Bij enkele sketches staat in dit simpele drukwerkje tevens vermeld wie de auteur was: twee keer Hans Nesna en één keer Jack Bess. Beide heren waren geen Kajotters, maar beroepsauteurs wier kluchtige scènes in de vorm van tekstboekjes te koop waren bij feestartikelenwinkels en voornamelijk in de amateursector werden gespeeld – op bruiloften en partijen, of door zo'n amateurgroepje als De Pijpers.

De decortjes voor *Dansend naar uw pijpen* werden, min of meer clandestien, vervaardigd op het atelier van de Nederlandse Opera. Henk van der Woude weet nog dat zijn vriend Joop aan het eind van de middag wel eens tegen zijn collega's zei dat ze moesten opschieten, omdat er die dag nog niet veel tot stand was gebracht. 'Tja, wat een wonder,' constateert Van der Woude op geamuseerde toon. 'Dan had hij de hele middag voor z'n eigen groepje staan werken.'

In die tijd sjouwde Joop van den Ende af en toe ook nog mee bij Toneelgroep Puck, vanuit de redenering dat ook dat hem wellicht zou helpen door te dringen tot het professionele theater. Puck speelde geregeld kindervoorstellingen in het Nieuwe de la Mar-theater in de Marnixstraat, om de hoek van het Leidseplein, schuin tegenover de Stadsschouwburg. Maar 's avonds moesten de Puck-decors meestal plaatsmaken voor de volwassen voorstelling die er dan werd gespeeld. De handigste oplossing was dan de spullen van de kindervoorstelling naar boven te brengen en boven op het dak te plaatsen. Met zeilen eroverheen, voor als het zou regenen. Zo'n potige jongeman als die Van den Ende was daarbij een nuttige kracht. Na enige tijd besloot hij zelfs te solliciteren naar de func-

tie van inspeciënt, bij Egbert van Paridon, de directeur van Puck. Van Paridon vond de jeugdige sollicitant echter niet geschikt. Terugkijkend, ruim vijftig jaar na dato, komt Van den Ende tot de conclusie dat de inmiddels gestorven Puck-directeur zijn mannelijke medewerkers liever op andere kwaliteiten koos. Een andere reden voor de afwijzing kan er niet zijn, meent hij: ‘Ik niet geschikt? Als er één geschikt was, was ik het!’

In januari 1960 werd Ton van den Ende opeens door een collega van zijn werk thuisgebracht, midden op de dag. Hij voelde zich niet lekker. ‘Ik heb het in mijn hoofd,’ zei hij. Verder waren zijn klachten vaag. Hij zakte in elkaar terwijl hij naar *Sport in beeld* zat te kijken. Ook begon hij, zonder het te merken, naast het toilet te plassen. Desondanks werd op 2 februari toch nog het veertigjarig huwelijksfeest gevierd. Van de kinderen kregen ze, uit het geldpotje waaraan ook Joop had bijgedragen, een dressoir en een nieuwe vloerbedekking. Moeder Annie had gevraagd of er na de mis in de kerk ‘zwemvliezen’ voor de gasten konden zijn. Na enig nadenken werd besloten dat ze daarmee ‘sandwiches’ bedoelde. Dat kon geregeld worden. Ook de pastoor at mee, als eregast.

Een paar weken later, in maart 1960, overleed vader Van den Ende aan de gevolgen van een hersentumor. Hij was niet ouder dan 59 jaar geworden. Drie weken lang zat zijn jongste zoon aan het ziekbed. Van de eens zo sterke, rijzige man was weinig meer over: ‘Daar lag hij, totaal uitgemergeld, met uitstekende botten en een open mond waar stank uit kwam. We hadden een parfumflesje om de verrottingslucht tegen te gaan. Die man was gewoon moegebeukt. Door de oorlog, door de zorgen, door het vechten voor zijn gezin. Versleten. Op.’

Moeder Annie kon zijn dood niet begrijpen. ‘Ze vroeg veel aandacht van de kinderen,’ vertelt Janny, ‘maar iedereen was toen het huis al uit. Ze was alleen.’

Weliswaar woonde haar jongste zoon nog steeds thuis, maar veel had moeder Annie niet aan hem. ‘Ik was in die tijd voornamelijk bezig uit het ouderlijk huis weg te komen,’ zegt hij zelf. Pas later zou het hem dwarszitten dat hij door ‘s mans voortijdige overlijden nooit meer de goedkeuring van zijn vader had kunnen verwerven. De vader en zijn jongste zoon waren tegenover elkaar blijven staan. Dat was al begonnen toen de zoon op zijn twaalfde niet meer wilde voetballen, en de verhoudingen waren er niet bepaald beter op geworden toen de zoon later niet alleen bij de Nederlandse Opera ging werken, maar ook steeds sterker naar het thea-

ter werd getrokken. Moeder sprak weleens sussende woorden: ‘Ach, laat die jongen nou, als hij dat nou graag wil...’ Maar vader kon zich er niet mee verzoenen; hij vond dat ook zijn jongste zoon een nette burgerman moest worden met een geregeld inkomen en met een vrijetijdsbesteding in het roomse verenigingsleven.